

تبیین ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در حکمرانی دینی با تأکید بر اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)

علیرضا رجبی^۱

چکیده

مسئله مشارکت مردمی در حکمرانی از منظر اندیشه‌های قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، به عنوان رکن اساسی پایداری و بالندگی نظام اسلامی مطرح است. پژوهش حاضر با طرح این پرسش که «ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در حکمرانی مبتنی بر اندیشه‌های قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله العالی) کدام است؟» به تبیین مفهومی و استخراج مبانی عملی مشارکت و تحلیل کیفی مضامین بیانات و پیام‌های رهبر معظم انقلاب پرداخته است. هدف اصلی، شناسایی و تبیین سازوکارهای تقویت مشارکت عمومی در حوزه‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، امنیتی، اقتصادی و تربیتی و ظرفیت‌های تقویت‌کننده این مشارکت از منظر قرآن و بیانات مقام معظم رهبری است. روش تحقیق به صورت کیفی و مبتنی بر تحلیل مضمون داده‌های استخراج شده از بیانات و پیام‌های رهبر انقلاب، طی سه دهه اخیر و کدگذاری آنها بود. یافته‌ها نشان داد، مشارکت مردمی هم در عرصه بازسازی و سازندگی اجتماعی و هم در صحنه سیاسی (نظیر انتخابات) به مثابه وظیفه شرعی، موجب حفظ استقلال کشور، بیمه‌کننده انقلاب اسلامی و عامل تعالی ملی مطرح شده و تقویت آن، در گرو آموزش، ایجاد زیرساخت‌ها و نهادینه‌سازی فرهنگ مسئولیت‌پذیری است. پژوهش، پیشنهادهای برای سازوکارهای اجرایی و رفع موانع ارائه داده و در پایان به محدودیت‌هایی چون تمرکز بر داده‌های کیفی و نبود پیمایش میدانی اشاره می‌کند.

واژگان کلیدی: مشارکت مردمی، حکمرانی، اندیشه قرآنی، امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، تحلیل مضمون

^۱. دکتری مدیریت آموزشی، پژوهشگر حوزه تربیت، آموزش و فرهنگ سازمانی؛ Rajabia59@yahoo.com

مقدمه

مشارکت مردمی، جوهره مردم‌سالاری دینی و رکن پایداری، کارآمدی و مشروعیت نظام جمهوری اسلامی است. در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مشارکت صرفاً ابزار مشروعیت‌بخشی نیست، بلکه وظیفه‌ای دینی و ملی برای تحقق حکمرانی دینی است. مردم در این منطق، تنها ناظران رویدادها نبوده بلکه کنشگران اصلی در مسیر عدالت، توسعه و اقتدار ملی‌اند.

تجربه انقلاب اسلامی و بیانات رهبر معظم انقلاب نشان می‌دهد استمرار جمهوریت، عبور از بحران‌ها و حفظ وحدت ملی، نتیجه حضور آگاهانه مردم است؛ حضوری که از دفاع مقدس تا انتخابات و فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی امتداد یافته و استقلال و عزت کشور را تحکیم کرده است. ایشان مشارکت را «واجب شرعی و ملی» دانسته و بر گسترش فرهنگ مسئولیت‌پذیری از مسیر آموزش، شفافیت و نهادسازی تأکید دارند.

با وجود ظرفیت عظیم مردمی، پایداری مشارکت نیازمند نهادینه‌سازی مسئولیت اجتماعی، ارتقای آگاهی، شفافیت فرایندها و پشتیبانی حقوقی است. غفلت از این پایه‌ها موجب کاهش سرمایه اجتماعی، فاصله مردم و حاکمیت، و تضعیف نقش مشارکت به‌عنوان رکن مشروعیت می‌شود و برداشت‌های ناهماهنگ از حکمرانی دینی را گسترش می‌دهد.

در برابر چالش‌های جدید حکمرانی، بازخوانی ابعاد مشارکت در اندیشه قرآنی رهبر معظم انقلاب ضرورتی علمی و راهبردی است. این پژوهش با رویکرد کیفی و تحلیل مضمون بیانات چهار دهه اخیر ایشان، در پی استخراج مؤلفه‌هایی است که مشارکت مردمی را به‌صورت نهادینه و پایدار در ساختار حکمرانی دینی محقق سازد تا سرمایه اجتماعی تقویت و کارآمدی نظام اسلامی در مواجهه با چالش‌های روز افزوده شود.

بر این اساس، پرسش بنیادین این پژوهش چنین است: بر اساس اندیشه‌های قرآنی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، چه ابعاد و مؤلفه‌هایی می‌تواند مشارکت مردم را به‌صورت نهادینه، هدفمند و پایدار در ساختار حکمرانی دینی تحقق بخشد؟

۱- مفهوم‌شناسی:

۱/۱. مشارکت مردمی: آرنتس‌تاین^۲ مشارکت را فرایند سهم یافتن مردم در قدرت و تأثیرگذاری بر رفتار دولت دانسته و آن را توزیع مجدد قدرت در سطوح مختلف معرفی می‌کند. در ادبیات علمی، مشارکت فرآیندی اجتماعی، چندبعدی و چندفرهنگی است که آحاد جامعه را به ایفای نقش در توسعه ترغیب می‌کند (طالشی و عفتی، ۱۳۸۸: ۴۵). به لحاظ لغوی، «مشارکت» به معنای شریک ساختن یا شرکت دادن در انجام کار با دیگران بوده و از مداخله داوطلبانه در امور مرتبط، همراه با اظهار نظر، انتخاب و نقد تشکیل می‌شود (ملک‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۷). این فرآیند بر رشد شخصیت انسانی، ایجاد فرصت‌های نو، رفع موانع و افزایش سرمایه اجتماعی تأکید دارد (نیازی، ۱۳۸۵: ۱۲۹-۱۳۰). مشارکت به‌عنوان توانمندسازی، بر سه ارزش بنیادین -سهم کردن مردم در قدرت، نظارت بر سرنوشت خویش و گشودن فرصت‌های پیشرفت- متمرکز است و از میان برداشتن حاشیه‌نشینی و شکوفایی خلاقیت از نتایج آن است (کشتکار و حاتمی، ۱۳۹۴: ۴۳). شکل‌گیری مشارکت به مجموعه‌ای از فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی نیاز دارد؛ شامل آزادی بیان، احزاب، اجتماعات، مطبوعات و گفتمان عمومی (دبیرنیا و شبانی، ۱۳۹۹: ۷۷). این حضور آگاهانه، کارآمدی سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و تحقق حکمرانی خوب را ارتقا می‌دهد (محمودی و دیگران، ۱۴۰۱: ۳۴). در این پژوهش، مشارکت به معنای حضور آگاهانه، داوطلبانه و سازمان‌یافته مردم در انتخابات، شوراها، بازسازی کشور و حل بحران‌هاست؛ در راستای مردم‌سالاری و مشروعیت‌بخشی نظام. امام خمینی (ره) بازسازی جامعه بدون مشارکت مردم را بی‌فایده می‌دانستند (فتحی، ۱۳۹۸: ۸۹). مشارکت دارای دو سطح اصلی است: اجتماعی -شامل کنش‌های داوطلبانه در انجمن‌های علمی، دینی و مردمی (عقیلی و باستی، ۱۳۸۹: ۱۳۵)- و سیاسی، که می‌تواند بی‌واسطه (رای دادن، انتخاب مسئولان) یا باواسطه (فعالیت حزبی) باشد (آب‌نیک، ۱۳۹۵: ۶۱).

۱/۲. حکمرانی: الگوی از اداره و مدیریت است که طی آن مردم و نهادهای مردمی در سیاست‌گذاری عمومی مشارکت می‌کنند (اسماعیل‌پور و دیگران، ۱۴۰۲: ۷). «حکمرانی مردمی» بر آگاهی، اراده و منابع مردم، و شکوفایی ظرفیت‌ها از طریق مشارکت واقعی در تصمیم‌گیری تأکید دارد. حکمرانی دینی، راهبرد اداره جامعه مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و اخلاقی است که سیاست‌گذاری را بر اساس شریعت، اصول عقلانی و رعایت ارزش‌های معنوی انجام می‌دهد. در این پژوهش، حکمرانی به ساختاری اطلاق می‌شود که با پایبندی به ارزش‌های اسلامی، مشارکت مردم و نظارت اجتماعی را برای تحقق اهداف دینی و توسعه ملی جلب می‌کند.

² Arnstein

۱/۳. اندیشه قرآنی: اندیشه، سرمایه انسان برای کشف مجهولات و تولید معرفت است؛ به معنای تفکر، تأمل و تأمل عقلی (معین، ۱۳۶۲: ۳۷۷؛ دهخدا، ج ۶: ۳۸۷). علامه طباطبائی، تفکر را «سیر در معلومات برای دستیابی به مجهول» تعریف می‌کند (طباطبائی، ۱۳۹۳: ۲۴۸). اندیشه قرآنی مجموعه‌ای از مفاهیم و نظریات برگرفته از قرآن است که به حوزه‌هایی چون انسان‌شناسی، اخلاق، سیاست و اجتماع می‌پردازد و هدف آن هدایت زندگی فردی و جمعی بر اساس آیات الهی است. در این مطالعه، توصیه‌ها و راهبردهای مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) درباره مشارکت مردمی، مصداق اندیشه قرآنی تلقی می‌شود؛ چراکه بر مبنای قرآنی استوار است.

۱/۴. مردم‌سالاری: نظامی است که قدرت سیاسی از اراده و انتخاب مردم نشأت می‌گیرد و مشارکت عمومی، ضامن مشروعیت و دوام حکومت است (بشرویه، ۱۳۸۰: ۲۴). سازوکارهایی چون انتخابات آزاد، آزادی مطبوعات و نهادهای منتخب، نقش مردم را تضمین می‌کند (دال^۳، ۱۹۸۹: ۲۴). در این پژوهش، مردم‌سالاری معادل مشارکت فعال مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کشور از طریق انتخابات، شوراها و نهادهای عمومی است. رهبر معظم انقلاب اسلامی^(مدظله‌العالی) در تعریف مردم‌سالاری دینی می‌فرماید: «جمهوری یعنی مردم‌سالاری، اسلامی یعنی دین: مردم‌سالاری دینی؛ حرف نویی بود در دنیا. در تاریخ، حکومت‌های دینی داشته‌ایم، [ولی] بحث مردم‌سالاری در آن نبود؛ حکومت‌های مردم‌سالار — یا واقعی، یا صوری و اسمی — داشته‌ایم، [اما] بحثی از دین در آن نبود^۴». براین اساس تعریف عملیاتی مردم‌سالاری دینی، مشارکت فعال و رأی‌آور مردم در چارچوب ارزش‌ها و معیارهای اسلامی، بر مبنای احکام و هدایت دین است.

۲- مبانی نظری:

در اندیشه قرآنی رهبر معظم انقلاب اسلامی^(مدظله‌العالی)، مشارکت مردم در حکمرانی دینی نه تنها یک ضرورت مدنی، بلکه رسالتی الهی و تکلیفی اجتماعی به‌شمار می‌رود. بررسی نظری و کاربردی مشارکت مردمی، بر پایه آیات متعدد الهی و تفسیر بنیان‌گذارانه معظم‌له، به روشنی سه اصل بنیادین را رقم می‌زند: عدالت، تعاون و مسئولیت‌پذیری، و اراده جمعی. آیات کریمه «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ ... إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (ممتحنه/۸) و «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ ... وَأَعِدُّوا لَهُ أَقْرَبَ لِلتَّقْوَى» (مائده/۸)، اصل اساسی تعامل عادلانه با دیگران را چه در ساحت درون‌دینی و چه در برخورد با سایر ملت‌ها تبیین کرده است. امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی) با استناد به این آیات، بر نقش مردم در تحقق عدالت اجتماعی و مراقبت جمعی بر حاکمان برای رعایت قسط و انصاف تأکید می‌ورزند و تصریح می‌کنند که تفاوت اندیشه اسلامی با نظام‌های مادی، تأکید بر رعایت حقوق همگان — حتی نسبت به غیرهم‌کیشان — بر پایه انصاف و قسط است. در آیه «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى...» (مائده/۲)، قرآن کریم مردم را به مشارکت، همکاری و مسئولیت جمعی در بستر «بر» و «پرهیزگاری» فرا می‌خواند. بر مبنای همین اندیشه معظم‌له حضور مردم در ایجاد زیرساخت‌های اجتماعی، کمک در بحران‌ها و همیاری با یکدیگر در ارتقاء معنوی و مادی کشور را تطبیق عملی این فرمان الهی قلمداد کرده‌اند. مشارکت مردمی در این نگرش، موتور محرک جامعه و عامل اصلی پایداری و مقابله با آسیب‌های اجتماعی است.

در آیه ۱۶۴ آل عمران «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا» و آیه ۱۰ مزل «وَأَصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا»، بر نقش پیامبر (صلی الله علیه و آله) و در ادامه بر صبر و مدارا در مواجهه با مخالفت‌ها و حمله‌ها تأکید شده است. رهبر انقلاب ریشه ماندگاری جامعه دینی را در پیروی آگاهانه از اولیای الهی و صبوری در برابر چالش‌ها می‌داند و آموزش صبر و پایداری را جزو مسئولیت‌پذیری مردمی تفسیر می‌کنند.

آیه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ...» (انفال/۶۰) نشان می‌دهد که امنیت ملی و مقابله با تهدید دشمنان، مسئولیتی جمعی است. در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی) این آیه منشأ بسیج عمومی و مشارکت ملت در حوزه امنیت و دفاع است، از این رو معظم‌له بر ضرورت آمادگی دائمی و مشارکت فراگیر در مقابله با تهدیدها تأکید دارند. آیه ۶ سوره تحریم با تعبیر «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا» همگان را بر حفظ و تربیت دینی نسل جدید و صیانت از جامعه، مسئول می‌داند. رهبر انقلاب پرورش نسلی مسئول، آگاه و اهل مشارکت را اصلی‌ترین مأموریت خانواده و مجموعه نظام دینی معرفی کرده‌اند. و در نهایت در آیه «وَأْمُرْهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» (شوری/۳۸)، مشورت؛ و در آیه «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ...» (آل عمران/۱۰۴)، امر به معروف سازمان‌یافته و جمعی به‌عنوان قله مشارکت اجتماعی معرفی شده است. معظم‌له این آیات را پشتوانه قرآنی تشکیل

³ Robert A. Dahl

^۴ بیانات در دیدار پیشکسوتان و فعالان دفاع مقدس و مقاومت - ۱۴۰۲/۰۶/۲۹

شوراها، مجالس و همه نهادهای مشارکتی دانسته و تبیین می‌کنند که تحقق مردم‌سالاری دینی بدون پاسداشت فرهنگ شورا و مطالبه‌گری عمومی میسر نیست. با نگاهی به آیات فوق، اندیشه قرآنی و تفسیر روشمند حضرت امام خامنه‌ای^(مدظله العالی)، مشارکت مردم در حکمرانی دینی هم تکلیف فردی و اجتماعی، هم راهکاری راهبردی برای تحقق عدالت، پیشگیری از ظلم، تأمین امنیت، سازندگی، تربیت نسل و پایداری جامعه اسلامی معرفی می‌شود. هر جا ملت در عرصه‌های مختلف با نیت الهی حضور صمیمانه و مبتکرانه داشته، عزت، اقتدار و پیشرفت برای امت اسلامی رقم خورده است. در جمع‌بندی می‌توان اظهار داشت: مشارکت در ابعاد مختلف به عنوان ستون فقرات پایداری، مشروعیت و اقتدار نظام معرفی شده است. کاربردهای آن در سطوح سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، مدیریت اجرایی، فرهنگ‌سازی، آموزش و تولید علم توضیح داده شده است.

۳- پیشینه پژوهش:

مشارکت فعال مردم در ابعاد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، بنیان استحکام و مشروعیت نظام اسلامی است. این حضور علاوه بر حق مدنی، وظیفه‌ای شرعی محسوب می‌شود و موجب پایداری، عدالت در توزیع قدرت و منابع و افزایش مسئولیت‌پذیری می‌گردد. نوریان و دیگران (۱۴۰۲) نشان دادند که جمهوری اسلامی با تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، نهادهای مردمی را گسترش داده و زمینه مشارکت در تصمیم‌گیری و اداره جامعه فراهم کرده است. عبدالمحمدسقا و طاهری (۱۴۰۳) بیش از چهل مانع مشارکت را شناسایی کردند که عمده آنها فرهنگی - اجتماعی و سپس سیاسی - حقوقی است. موسوی‌جشنی و دیگران (۱۴۰۲) با بررسی دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، مردم‌سالاری دینی را «شیوه زیست اجتماعی» در چارچوب قوانین و آموزه‌های اسلامی دانستند؛ این الگو شامل مؤلفه‌هایی چون مشارکت گسترده، تعاون، تمرکززدایی، مشورت و گفت‌وگو، بسط جامعه مدنی و امر به معروف است. آریان‌پور و دیگران (۱۴۰۲) هشدار دادند تمرکز صرف بر کمیت مشارکت انتخاباتی موجب غفلت از کیفیت آن شده است. عنبرمو (۱۴۰۰) الگوی «حکمرانی مطلوب اسلامی» در اندیشه امامین انقلاب را دارای ویژگی‌هایی فراتر از حکمرانی خوب غربی می‌داند: قانون‌گرایی، مشارکت، پیشرفت همه‌جانبه، آزادی‌های مدنی، امنیت، مدیریت جهادی، مبارزه با فساد، شفافیت، سبک زندگی اسلامی-ایرانی، عدالت اجتماعی، فقرزدایی و تقویت سرمایه اجتماعی. فیض‌مندیان (۱۳۹۶) مشارکت را رکن اصلی توسعه در چهار بعد اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی معرفی می‌کند. کشتکار و حاتمی (۱۳۹۴) نیز مشارکت مردم را ابزاری کارآمد برای حل مسائل و تقویت ساخت درونی قدرت ملی می‌دانند؛ این مشارکت در بالاترین سطح، به معنای سپردن تصمیم‌گیری نهایی به مردم است. ویژگی‌های کلیدی آن شامل سهیم شدن مردم در قدرت، نظارت بر سرنوشت خود و گشودن فرصت‌های پیشرفت است که به اعتماد، تعهد و تاب‌آوری ملی می‌انجامد. جدول شماره ۱ در یک نگاه، عنوان، مطالعات و پژوهش‌های یاد شده را نمایش داده است.

جدول ۱) یافته‌های کلیدی و ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی مبتنی بر پژوهش‌ها

نویسندگان / سال	عنوان پژوهش	ابعاد و مؤلفه‌ها
نوریان و دیگران (۱۴۰۲)	رویکردهای جمهوری اسلامی ایران به مشارکت سیاسی به عنوان زیربنای مشروعیت سیاسی با تأکید بر نقش احزاب و تبیین ابعاد ژئوپلیتیک آن	مشارکت سیاسی، نهادهای مردمی، فرآیند تصمیم‌گیری، سیاست‌گذاری، اداره جامعه
عبدالمحمدسقا، طاهری (۱۴۰۳)	موانع مشارکت مردم در امور عمومی و بیان راهکارهای ارتقای آن برای گسترش مشارکت همگانی در راستای سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه	مشارکت عمومی، موانع فرهنگی-اجتماعی، موانع سیاسی-حقوقی، توسعه مشارکت
موسوی جشنی و دیگران (۱۴۰۲)	الگوی مردم‌سالاری دینی به مثابه شیوه زیست مبتنی بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای	مشارکت همه‌جانبه، تعاون و همیاری، تمرکززدایی، مشورت، بسط جامعه مدنی، حلقه‌های میانی، امر به معروف و نهی از منکر
آریان‌پور و دیگران (۱۴۰۲)	بررسی چالش‌ها و راهبردهای مشارکت سیاسی آگاهانه در نظام انتخاباتی جمهوری اسلامی ایران	مشارکت سیاسی آگاهانه، کیفیت مشارکت، بهبود فرآیند انتخاباتی
عنبرمو (۱۴۰۰)	بررسی الگوی حکمرانی مطلوب اسلامی در اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی	قانون‌گرایی، مشارکت، پیشرفت الگوی اسلامی-ایرانی، آزادی‌های مدنی، امنیت، شفافیت، عدالت، فقرزدایی، سرمایه اجتماعی
فیض‌مندیان (۱۳۹۶)	فرهنگ و توسعه مشارکت‌های مردمی	مشارکت اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی

نویسندگان / سال	عنوان پژوهش	ابعاد و مؤلفه‌ها
کشتکار، حاتمی (۱۳۹۴)	الگوی مفهومی مشارکت سازمان‌یافته مردمی برای تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام	مشارکت سازمان‌یافته، سهیم شدن در قدرت، نظارت مردمی، فرصت پیشرفت، مسئولیت‌پذیری، اعتماد، تعهد، تاب‌آوری

بررسی کلی پیشینه پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مطالعات موجود عمدتاً به ابعاد کلی مشارکت مردمی در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی پرداخته‌اند، اما تمرکز آنها غالباً محدود به بخشی خاص بوده است؛ مانند مشارکت سیاسی (نوریان، آریان‌پور)، فرهنگ‌سازی و توسعه (فیض‌مندیان) یا بررسی موانع و راهکارها (سقا و طاهری). بسیاری از تحقیقات، اندیشه رهبر انقلاب را در قالب مفاهیمی کلان‌تر چون مردم‌سالاری دینی (موسوی جشنی) یا حکمرانی مطلوب اسلامی (عنبرمو) بررسی کرده‌اند و کمتر به‌طور اختصاصی ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی پرداخته‌اند. رویکرد رایج، مرور مفهومی و تحلیل سیاست‌هاست و مدل جامع و بومی مبتنی بر قرآن و بیانات رهبر، کمتر ارائه شده است. همچنین ابعاد مشارکت به‌صورت پراکنده و بدون دسته‌بندی منسجم بیان شده‌اند.

پژوهش حاضر با عنوان «تبیین ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در حکمرانی دینی با تأکید بر اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای» مستقیماً بر منابع وحیانی و دیدگاه‌های رهبری استوار است، ابعاد مشارکت را به‌صورت نظام‌مند و شمول‌گرا شناسایی کرده و علاوه بر تبیین نظری، راهبردها و سازوکارهای عملیاتی متناسب با اقتضائات امروز را ارائه می‌دهد و ظرفیت کاربردی برای سیاست‌گذاری و تقویت مشارکت نهادینه فراهم می‌آورد.

۴- روش پژوهش:

پژوهش حاضر ماهیتی کیفی دارد و در حوزه مطالعات دینی - اجتماعی و تحلیل سیاست‌گذاری جای می‌گیرد. تمرکز آن بر متون کیفی از جمله بیانات مقام معظم رهبری، آموزه‌های قرآنی و متون دینی - سیاسی است و هدف اصلی آن استخراج مفاهیم، مقوله‌ها و مضامین معنایی مرتبط با مشارکت مردمی در حکمرانی دینی می‌باشد. از نظر هدف، بنیادی - کاربردی است؛ زیرا ضمن تبیین و نظریه‌پردازی، نتایج آن در سیاست‌گذاری اجرایی کشور قابل استفاده است. روش پژوهش، تحلیل مضمون^۵ براساس الگوی براون و کلارک است که برای شناسایی، سازماندهی و تفسیر الگوهای معنایی داده‌های کیفی کارآمد می‌باشد. داده‌ها از طریق روش اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند و شامل ۹۴ مورد از بیانات، پیام‌ها، خطبه‌ها و مصاحبه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله‌العالی) (از ۱۵ تیر ۱۳۶۸ تا ۱۳ تیر ۱۴۰۳)، گزاره‌های قرآنی و منابع پژوهشی معتبر هستند. نمونه‌گیری هدفمند به‌کار رفته تا صرفاً داده‌های مرتبط با «مشارکت مردمی» و «آموزه‌های قرآنی - اجتماعی» بررسی شوند. گردآوری داده تا اشباع مفهومی ادامه یافت.

مراحل تحلیل شامل: مطالعه دقیق داده‌ها، کدگذاری مفاهیم کلیدی، دسته‌بندی مفاهیم مشابه، تدوین مضامین سازمان‌دهنده، تبیین مقوله‌های مرکزی و ترسیم مدل مفهومی نهایی است. برای تأمین اعتبار و پایایی، بخشی از کدگذاری‌ها با همسنگی دو پژوهشگر و بازبینی متخصصان بررسی شد و روش بازبینی همکاران^۶ علمی برای اصلاح و تأیید به‌کار رفت. استفاده از منابع مستند، صحت یافته‌ها را افزایش داد. حفظ داده‌های خام و مستندسازی کامل فرایند تحلیل، امکان تکرارپذیری نتایج را فراهم نمود و اقتباس از منابع متنوع (قرآن، بیانات رهبری، متون علمی) قابلیت انتقال^۷ و انطباق نتایج را ارتقاء بخشید.

۵- یافته‌های پژوهش:

این پژوهش با هدف تبیین ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در حکمرانی دینی براساس اندیشه‌های قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، به دنبال ارائه چارچوبی مفهومی برای تحلیل و تقویت مشارکت عمومی و تدوین سیاست‌ها و راهکارهای عملی ارتقای آن است. پرسش‌های اصلی بر شناسایی ابعاد مشارکت، جایگاه مردم در حکمرانی دینی، مکانیزم‌ها و بسترهای تحقق مشارکت فعال، و تأثیر آن بر پایداری، مشروعیت و کارآمدی نظام در اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری (مدظله) متمرکز است.

^۵ Thematic Analysis

^۶ Peer Review

^۷ Transferability

مشارکت مردمی به عنوان رکن انسجام اجتماعی، توسعه پایدار و تکامل فرهنگی - سیاسی، نه تنها وظیفه‌ای اجتماعی بلکه دارای پشتوانه قرآنی و ولایی است. تحلیل این پژوهش بر داده‌های متنی بیانات رهبری (نمونه‌ای از ۳۵ ردیف جزئی داده) متمرکز بوده و مشارکت را در شش مقوله سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، تربیتی و امنیتی دسته‌بندی کرده است. هر مقوله با آیات قرآنی مرتبط که مورد تأکید معظم‌له است، پیوند خورده و در نهایت، چارچوبی دقیق و منسجم از نقش مشارکت مردمی در مسیر تحقق تمدن اسلامی - ایرانی ارائه می‌شود.

۵/۱. ابعاد و مقوله‌های مشارکت

با بررسی دقیق بیانات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مشارکت مردمی در قالب ۶ مقوله اصلی برجسته شده است. این مقوله‌ها نه تنها منعکس‌کننده گسترش و وسعت موضوع مشارکت در عرصه‌های مختلف است بلکه نشان می‌دهد که مشارکت به مثابه عنصری فراگیر، از لایه‌های مختلف فردی تا لایه‌های کلان اجتماعی و امنیتی قابل درک و تبیین است. به عنوان نمونه در جدول شماره ۲، مقوله‌های احصاء شده و مضامین سازمان‌دهنده (با در نظر گرفتن نمونه متن‌ها) دسته‌بندی و ارائه شده است.

جدول شماره ۲) متن و مضمون‌های پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر (مقوله‌ها با نمونه‌ها)

مضمون فراگیر (مقوله)	مضمون سازمان‌دهنده	متن و مضمون پایه
اجتماعی	همکاری در بحران‌ها، همکاری با دستگاه‌ها، مردم‌سالاری	"شرکت در بازسازی کشور با پول و فکر، حضور مردم در صحنه نشان خواهد داد." (بیانات ۱۳۶۸/۷/۱۲)
فرهنگی	حفظ ارزش‌های انقلاب، عزاداری حسینی و تعالی معنوی	"عزاداری حسینی مظهر مشارکت است." (بیانات ۱۳۷۷/۳/۲۲)
سیاسی	وجوب شرکت در انتخابات، انتخاب اصلاح، تضمین استقلال و امنیت	"شرکت در انتخابات یک واجب شرعی است." (بیانات ۱۳۷۰/۷/۲۵)
فرهنگی	پاسداری از فرهنگ ایثار و شهادت، تبلیغ ارزش‌های دینی	"بسیج یک فرهنگ است، یک حرکت عمومی و مشارکت عمومی است." (بیانات ۱۳۶۹/۹/۶)
اقتصادی	مشارکت در تولید و خودکفایی، ترویج اقتصاد مقاومتی	"باید مردم را وارد صحنه اقتصاد کنیم." (بیانات ۱۳۹۲/۱۱/۲۰)
امنیتی	حضور مردم در دفاع از کشور، ایجاد امنیت پایدار	"امنیت کشور مرهون حضور مردم است." (بیانات ۱۳۸۸/۹/۴)
تربیتی	نقش خانواده و مدرسه در تربیت نسل آینده، فرهنگ‌سازی	"تربیت نسل جوان نیازمند مشارکت همه جانبه است." (بیانات ۱۳۹۳/۸/۲۱)
سیاسی	تقویت نهادهای منتخب، نظارت عمومی بر مسئولان	"مردم باید در هر امری نظارت داشته باشند." (بیانات ۱۳۷۵/۴/۲۹)
اجتماعی	فعالیت‌های خیریه و گروه‌های جهادی، خدمات‌رسانی	"حرکت‌های جهادی مردم در مناطق محروم بسیار ارزشمند است." (بیانات ۱۳۹۷/۱/۱)

۱،۵،۱. تحلیل مضامین مشارکت به تفکیک مقوله‌های ۶ گانه:

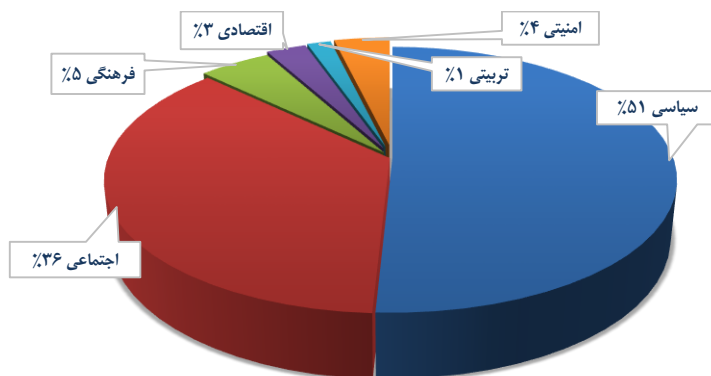
در این تحلیل، با اتکا به داده‌های استخراج‌شده از بیانات، پیام‌ها و مصاحبه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله‌العالی) درباره «مشارکت»، محورهای استخراج، دسته‌بندی و تحلیل شده است تا تصویری جامع‌تر و چندبعدی از مضامین مشارکت مردمی ارائه گردد. براین اساس فراوانی مضامین به تفکیک مقوله‌ها در جدول شماره ۳، دسته‌بندی و ارائه شده است.

جدول شماره ۳) فراوانی مضامین به تفکیک مقوله‌ها

مقوله	مضامین سازمان‌دهنده	فراوانی	درصد
اجتماعی	همکاری با دستگاه‌ها، همکاری در بحران‌ها، مردم‌سالاری، وحدت ملی	۶۸	۳۶،۴
سیاسی	انتخابات مظهر جمهوریت، اهمیت مشارکت، انتخاب اصلاح، تهدیدات و موانع، حفظ ارزش‌های انقلاب، وحدت ملی	۹۵	۵۰،۸
فرهنگی	حفظ ارزش‌های انقلاب، مقابله با تهاجم فرهنگی و حفظ آئین‌ها	۹	۴،۸
اقتصادی	مشارکت در بازسازی و سازندگی، همکاری مالی و سرمایه‌گذاری	۵	۲،۷
تربیتی	مسئولیت‌پذیری جمعی، آموزش مشارکت فعال	۳	۱،۶

امنیتی	مشارکت به عنوان ضامن امنیت ملی، همبستگی عمومی در مقابله با دشمن	۷	۳,۷
جمع		۱۸۷	۱۰۰

نمودار شماره ۱، نمایش محسوس سهم هر یک از شش مقوله «سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، تربیتی و امنیتی» از کل مضامین مشارکت مردمی در بیانات، پیام‌ها و مصاحبه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله العالی) را به تصویر کشیده است. آنچنان که این نمودار نشان می‌دهد، بیشترین تمرکز مضامین مربوط به مقوله‌های سیاسی و اجتماعی می‌باشد و دیگر مقوله‌ها نیز سهم قابل توجهی دارند که بیان‌کننده چندبعدی بودن مفهوم مشارکت است.

نمودار شماره ۱) سهم هر مقوله از مجموع مضامین مشارکت

تحلیل حاضر نشان می‌دهد که «مشارکت»، در ادبیات رهبر معظم انقلاب اسلامی (مدظله العالی) تنها ناظر به حوزه سیاسی و انتخابات نبوده، بلکه به منزله سرمایه اجتماعی جامعه ایرانی در ابعاد اقتصادی (بازسازی و سازندگی کشور، سرمایه اجتماعی)، تربیتی (پرورش مسئولیت‌پذیری و آموزش مشارکت)، و امنیتی (ضمانت‌بخشی امنیت ملی و همبستگی در بحران‌ها) مطرح است. در ادامه مضامین مؤثر در مقوله‌های شش‌گانه به صورت موضوعی تحلیل و تطبیق موضوعی مضامین و مقولات با آیات قرآن کریم تبیین می‌شود.

۱,۵,۱,۱. مقوله مشارکت اجتماعی

مشارکت اجتماعی در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله العالی) مفهومی فراگیر و مستمر است که فراتر از حضور مقطعی، بر نقش‌آفرینی فعال مردم در همه سطوح زندگی جمعی، از امور محلی تا بحران‌های ملی، تأکید دارد. این مشارکت شامل فعالیت‌های داوطلبانه و سازمان‌یافته در جهت بهبود جامعه، تقویت همبستگی و افزایش سرمایه اجتماعی است.

۱. همکاری در بحران‌ها و سازندگی: رهبر انقلاب، مشارکت در بازسازی را فراتر از حضور فیزیکی دانسته و شامل حمایت مالی، فکری و تخصصی می‌داند: «شرکت در بازسازی کشور با پول و فکر، حضور مردم در صحنه نشان خواهد داد» (بیانات، ۱۳۶۸/۰۷/۱۲). این نگاه، بازسازی پس از جنگ یا بلایای طبیعی را بدون بسیج توان مردمی، ناممکن و ناکارآمد می‌داند و آن را نماد مسئولیت‌پذیری جمعی تلقی می‌کند.

۲. همکاری با نهادهای دولتی: معظم‌له مردم را بازوی پشتیبان و اجرایی دولت می‌داند: «مردم ما بایستی در امر سازندگی هر چه بیشتر مشارکت کنند...» (بیانات، ۱۳۶۸/۰۴/۲۰). این همکاری موجب توانمندی مردم و ارتقای کارآمدی برنامه‌های عمومی است.

۳. مردم‌سالاری محلی و اجتماعی: ایشان بر تقویت شوراهای مردمی (سمن‌ها) برای اداره محلی و تصمیم‌گیری روزمره تأکید دارند. این رویکرد، مردم‌سالاری را در سطوح خرد و کلان پیوند می‌دهد و موجب پرورش مسئولیت‌پذیری، ارتقای سواد اجتماعی و افزایش کارآمدی حکمرانی می‌شود.

اندیشه قرآنی: قرآن کریم مشارکت اجتماعی را با مفاهیم تعاون، انفاق و امر به معروف ترویج کرده است. آیه ۲ سوره مائده می‌فرماید: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ...» که بر همکاری در نیکی و پرهیزگاری تأکید دارد. «بر» شامل ابعاد سازندگی و بهبود زندگی، و «تقوا» چارچوب اخلاقی مشارکت را تعیین می‌کند. رهبر معظم انقلاب (مدظله العالی) این آیه را مبنای همکاری در بازسازی و بهبود

جامعه دانسته‌اند. همچنین، آیه ۱۰۴ سوره آل عمران («وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّه...») بر تشکیل گروه‌های مردمی برای دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر تأکید دارد که بنیان نهادهای مدنی فعال را فراهم می‌کند.

بنابراین، مشارکت اجتماعی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، راهبردی بنیادین برای تحقق جامعه‌ای پویا، اخلاق‌مدار و پیشرو در مسیر اهداف تمدن اسلامی است، نه صرفاً یک اقدام مقطعی یا تاکتیکی.

۱,۵,۱,۲. مقوله مشارکت سیاسی

مشارکت سیاسی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، فراتر از یک حق شهروندی، وظیفه‌ای شرعی و ملی است که پشتوانه استقلال، امنیت و پیشرفت کشور محسوب می‌شود. این مشارکت شامل حضور فعال مردم در روندهای تصمیم‌گیری سیاسی، از انتخابات تا راهپیمایی‌ها و حمایت از آرمان‌های انقلاب است.

۱. انتخابات: رهبر انقلاب، انتخابات را مهم‌ترین مظهر مردم‌سالاری دینی می‌دانند و بر حضور آگاهانه و حداکثری مردم تأکید دارند: «مردم باید این انتخابات را دست کم نگیرند... در فرستادن افراد صالح... احساس وظیفه نمایند» (۱۳۶۹/۱۱/۳۰). همچنین فرموده‌اند: «شرکت در انتخابات یک واجب شرعی است» (۱۳۷۰/۰۷/۲۵). انتخابات ابزار انتخاب کارگزاران صالح، تأمین منافع ملی، و مشروعیت‌بخشی به نظام است.

۲. مقابله با تهدیدات: معظم‌له هشدار داده‌اند که دشمنان با ایجاد یأس و ناامیدی، می‌کوشند مردم را از مشارکت دور کنند و تأکید کرده‌اند: «توطئه‌های دشمن در ناامید کردن مردم... با هوشیاری مردم خنثی خواهد شد» (۱۳۷۱/۰۵/۲۹). وحدت ملی در شرایط حساس، سدی در برابر این توطئه‌هاست.

۳. نقش بسیج: بسیج، در دیدگاه ایشان، فرهنگی عمومی از آمادگی و سازمان‌یافتگی مردم برای دفاع از آرمان‌ها و پیشبرد اهداف کشور است: «بسیج یک فرهنگ است، یک حرکت عمومی و مشارکت عمومی است» (۱۳۶۹/۰۹/۰۶).

اندیشه قرآنی: قرآن کریم اصول شورا، عدالت و مسئولیت‌پذیری را به‌عنوان مبانی مشارکت سیاسی مطرح کرده و مقام معظم رهبری در تبیین مشارکت مردم به آیات قرآن ابتناء کرده‌اند. آیه ۳۸ سوره شوری می‌فرماید: «وَأَوْمَرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ» که اصل مشورت در اداره جامعه را بیان می‌کند و انتخابات را می‌توان مصداق اجرایی آن دانست. آیه ۵۹ سوره نساء نیز می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ»، که اطاعت از اولی‌الامر را در چارچوب مشروعیت و رضایت عمومی تبیین می‌کند. همچنین، مفهوم «قسط» و «عدالت» در قرآن بنیان حکمرانی اسلامی است و مشارکت سیاسی مردم ابزاری برای تحقق عدالت و نظارت بر قدرت محسوب می‌شود.

در نتیجه، مشارکت سیاسی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، انتخابی اختیاری نیست، بلکه راهبردی ضروری برای تعیین مسیر کشور، حفظ استقلال و مقابله با توطئه‌هاست و در تحقق کامل مردم‌سالاری دینی و پیشبرد اهداف اسلام نقش بنیادین دارد. به بیانی دیگر معظم‌له این مشارکت را نه یک گزینه، بلکه یک الزام برای تحقق حکمرانی دینی و پیشبرد اهداف عالیه اسلام عنوان کرده‌اند.

۱,۵,۱,۳. مقوله مشارکت فرهنگی

مشارکت فرهنگی در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، چرا که فرهنگ را پایه و اساس هرگونه پیشرفت و تحول در جامعه می‌دانند. این نوع مشارکت، به معنای حضور فعال مردم در حفظ، ترویج و ارتقای ارزش‌های دینی، انقلابی و ملی، و همچنین تولید و مصرف محصولات فرهنگی متناسب با هویت اسلامی-ایرانی است.

۱. پاسداری از ارزش‌های انقلاب و هویت ملی: رهبر انقلاب بر ضرورت حضور مردم در عرصه فرهنگی برای مقابله با تهاجم فرهنگی دشمن و صیانت از هویت اصیل ایرانی - اسلامی تأکید دارند: «فرهنگ انقلابی باید حفظ و ترویج شود» (۱۳۷۲/۰۱/۱۸). این حضور شامل برگزاری مراسم ملی و مذهبی، تولید آثار هنری متعهد، و حمایت از زبان و ادبیات فارسی است که ضامن استمرار میراث فرهنگی ملت است.

۲. عزاداری حسینی و تعالی معنوی: ایشان عزاداری برای امام حسین (علیه السلام) را «مظهر مشارکت» دانسته‌اند که در آن مردم با شور و شعور، احیای مکتب عاشورا و ارزش‌های اسلامی را دنبال می‌کنند: «عزاداری حسینی مظهر مشارکت است. مردم با شور و شعور در این محافل حاضر می‌شوند» (۱۳۷۱/۰۳/۲۲). این نمونه مشارکت فرهنگی، روحیه ایثار، مقاومت و مقابله با ظلم را در جامعه تقویت می‌کند.

۳. ترویج فرهنگ ایثار و شهادت: فرهنگ ایثار و شهادت، ستون فقرات انقلاب و دفاع مقدس است. معظم‌له بر حفظ یاد و خاطره شهدا، آشنایی نسل جوان با این ارزش‌ها، و برگزاری یادواره‌ها و تولید آثار مرتبط تأکید کرده‌اند تا این فرهنگ زنده و پویا بماند.

اندیشه قرآنی: آموزه‌های قرآن به روشنی اهمیت فرهنگ‌سازی، تربیت اخلاقی و پاسداری از ارزش‌های معنوی را گوشزد می‌کنند. آیه ۱۶۴ سوره آل عمران می‌فرماید: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا... وَيُرَكِّبُهُمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ...» که نقش پیامبر (ص) در

ترکیه و تعلیم جامعه را الگویی برای حرکت فرهنگی معرفی می‌کند. همچنین، آیه ۱۰۴ سوره آل عمران: «وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ...» دعوت به خیر را شامل ترویج ارزش‌های معنوی، اخلاقی و انقلابی می‌داند.

در نتیجه، مشارکت فرهنگی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، صرفاً حفظ وضع موجود نیست، بلکه فرآیندی پویا برای ایجاد و پیشبرد تمدن نوین اسلامی است؛ فرآیندی که همزمان پاسدار هویت و موتور محرک ارتقاء معنوی و فکری جامعه محسوب می‌شود.

۱,۵,۱,۴. مقوله مشارکت اقتصادی

مشارکت اقتصادی در اندیشه رهبر معظم انقلاب، از ارکان اصلی استقلال و پیشرفت کشور است. ایشان بارها بر لزوم نقش‌آفرینی مردم در تولید، سرمایه‌گذاری و مدیریت اقتصاد کشور تأکید کرده‌اند. این مقوله شامل تمامی فعالیت‌هایی است که مردم، چه به صورت فردی و چه در قالب تعاونی‌ها و شرکت‌های خصوصی، برای تقویت بنیه اقتصادی کشور و تحقق اقتصاد مقاومتی انجام می‌دهند.

۱. تولید و خودکفایی: معظم‌له مردم را بازیگران اصلی اقتصاد دانسته و فرموده‌اند: «باید مردم را وارد صحنه اقتصاد کنیم و کار را به مردم بسپاریم» (۱۳۹۲/۱۱/۲۰). این مشارکت شامل حمایت از تولیدکنندگان داخلی، مصرف کالاهای ایرانی، کارآفرینی و ایجاد اشتغال است و زمانی اقتصاد کشور مقاوم و پویا خواهد بود که مردم نقش محوری در آن داشته باشند.

۲. اقتصاد مقاومتی: مفهوم «اقتصاد مقاومتی» که توسط رهبر انقلاب تبیین شده، چارچوبی جامع برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی، کاهش وابستگی و افزایش بهره‌وری است. تحقق آن بدون مشارکت آگاهانه مردم ممکن نیست. ایشان تصریح کرده‌اند: «اقتصاد مقاومتی یعنی تکیه بر ظرفیت‌های داخلی و حضور مردم در صحنه» (۱۳۹۳/۰۳/۱۴).

۳. تعاونی‌ها و بخش خصوصی: به باور ایشان، دولت باید از تصدی‌گری بیش از حد بپرهیزد و زمینه‌ساز حضور فعال مردم در فعالیت‌های اقتصادی شود. این رویکرد با تسهیل کسب‌وکار، ارائه مشوق‌ها و حمایت از کارآفرینان، فرصت حضور مردم به‌عنوان سهامدار، کارگر، تولیدکننده و سرمایه‌گذار را فراهم می‌کند.

اندیشه قرآنی: در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) محوریهایی چون کار و تلاش، انفاق، عدالت اقتصادی و پرهیز از اسراف، بنیان اخلاقی و کاربردی مشارکت اقتصادی را شکل می‌دهد. معظم‌له با استناد معنوی به آموزه‌های قرآن، روحیه تولید و خودکفایی را همان پرهیز از وابستگی به جلوه‌های فریبنده دنیا - که در آیه ۱۳۱ سوره طه آمده است: «وَلَا تَمْنُنْ عَلَيْهِمْ إِلَىٰ مَّا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا... وَرَزَقَ رَبِّكَ خَيْرَ الْبَقَىٰ» - می‌داند و بر تقویت آن در جامعه تأکید می‌کند. همکاری و همیاری اقتصادی در قالب تعاونی‌ها، سرمایه‌گذاری مولد، و حمایت از تولید داخلی نیز در منظر ایشان تطبیقی زنده از آیه ۲ سوره مائده: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ» است که بعدی عملیاتی و مردمی به آموزه‌های قرآنی می‌بخشد. از منظر عدالت اقتصادی، دیدگاه ایشان کاملاً منطبق بر آیه ۷ سوره حشر: «كَی لَا یَكُونَ دُولَةٌ بَيْنَ الْأَعْنِيَاءِ مِنْكُمْ» است؛ یعنی مشارکت وسیع مردم در اقتصاد، به‌ویژه از طریق تعاونی‌ها و گسترش بخش خصوصی، ابزاری برای جلوگیری از تمرکز ثروت و کاهش نابرابری‌ها محسوب می‌شود. بنابراین، در اندیشه قرآنی رهبر انقلاب، مشارکت اقتصادی نه‌تنها راهبردی برای توسعه مادی، بلکه مسیری برای تحقق عدالت اجتماعی، حفظ عزت ملی و استقلال اقتصادی و بنیان‌گذاری اقتصاد مقاوم و مردمی است که همزمان با رشد کمی، ارتقای کیفی و معنوی جامعه را دنبال می‌کند.

۱,۵,۱,۵. مقوله مشارکت امنیتی

مشارکت امنیتی در دیدگاه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به معنای حضور آگاهانه و فعال مردم در تأمین امنیت ملی، محلی و فردی است. این بعد از مشارکت، فراتر از نقش نهادهای رسمی امنیتی، به نقش حیاتی مردم در ایجاد ثبات، مقابله با تهدیدات و حفظ آرامش جامعه می‌پردازد.

۱. حضور مردم در دفاع از کشور (بسیج مردمی):

در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) حضور مردم، ستون اصلی امنیت و اقتدار ملی است. ایشان تصریح کرده‌اند: «امنیت کشور مرهون حضور مردم است و بسیج، بازوی اصلی این امنیت است» (۱۳۸۸/۰۹/۰۴). بسیج مردمی به‌عنوان نهادی برخاسته از متن جامعه، توان بالقوه ملت را برای دفاع همه‌جانبه از مرزها و نظام بالفعل می‌سازد. این حضور علاوه بر بازدارندگی در برابر دشمنان خارجی، موجب انسجام داخلی و حفظ نظم اجتماعی است و نمونه‌ای روشن از امنیت جمعی مبتنی بر مشارکت مردمی محسوب می‌شود.

۲. امنیت پایدار و پیشگیری از جرائم: معظم‌له در بیان نقش مردم در امنیت پایدار فرموده‌اند: «امنیت پایدار در کشور، با مشارکت آحاد مردم تحقق می‌یابد» (۱۳۹۰/۰۴/۱۴). این مشارکت شامل همکاری با نیروهای انتظامی و قضایی، گزارش موارد مشکوک، رعایت هنجارهای

اجتماعی و حل اختلافات در سطح محلات است. به اعتقاد ایشان، امنیت واقعی زمانی محقق می‌شود که مردم نه تنها در زمان بحران، بلکه به صورت مستمر در فرهنگ امنیت و قانون‌گرایی دخیل باشند.

۳. **مقابله با جنگ نرم و تهدیدات فرهنگی - امنیتی:** رهبر انقلاب هشدار داده‌اند که تهدیدات امنیتی امروز صرفاً نظامی نیست و ابعاد فرهنگی و رسانه‌ای را نیز دربرمی‌گیرد. ایشان تأکید دارند: «جنگ نرم دشمن را با حضور و بصیرت مردم می‌توان خنثی کرد» (۱۳۹۲/۰۵/۰۷). مشارکت در این عرصه شامل هوشیاری فرهنگی، ترویج سبک زندگی اسلامی، مقابله با نفوذ ارزش‌های مخرب و تقویت بنیادهای فکری و انقلابی جامعه است. اندیشه قرآنی: در اندیشه قرآنی معظم له، امنیت جامعه اسلامی بر آمادگی دفاعی و مسئولیت جمعی بنا شده است. آیه ۶۰ سوره انفال فرمان می‌دهد: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ...» که بیانگر لزوم بسیج همه ظرفیت‌ها، از نیروی انسانی تا امکانات فنی، برای ترساندن دشمنان است. همچنین آیه ۱۰۴ آل عمران: «وَلَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ... يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ...» مسئولیت اجتماعی در جلوگیری از ناهنجاری‌ها را به عنوان پیش شرط امنیت پایدار معرفی می‌کند.

بر این اساس، مشارکت امنیتی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، هم دفاع نظامی، هم همکاری در انتظام اجتماعی، و هم مقابله فرهنگی را دربرمی‌گیرد؛ مدلی فراگیر که بقاء آرامش و رشد جامعه اسلامی را تضمین می‌کند.

۱،۵،۱،۶. مقوله مشارکت تربیتی

مشارکت تربیتی در نگاه امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، به معنای نقش‌آفرینی همه‌جانبه مردم، نهادهای تربیتی و خانواده‌ها در پرورش نسل‌های آینده بر اساس ارزش‌های اسلامی و انقلابی است. این مقوله، اساسی‌ترین نوع مشارکت است، زیرا زیربنای تمامی اشکال دیگر مشارکت اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و امنیتی را فراهم می‌آورد.

۱. **نقش خانواده در تربیت نسل آینده:** امام خامنه‌ای (مدظله العالی) خانواده را نخستین و مهم‌ترین نهاد تربیتی می‌دانند و معتقدند بسیاری از آسیب‌های اجتماعی ریشه در ضعف این نهاد دارد. ایشان فرموده‌اند: «تربیت نسل جوان نیازمند مشارکت همه‌جانبه خانواده‌هاست» (۲۱/۰۸/۱۳۹۳). این مشارکت شامل آموزش‌های دینی، پرورش اخلاق حسنه، و نظارت بر فعالیت‌های فرزندان در فضای واقعی و مجازی است؛ زیرا سلامت جامعه از بنیان خانواده آغاز می‌شود.

۲. **نقش مدارس و مراکز آموزشی:** مدارس و دانشگاه‌ها در کنار خانواده، مسئولیت سنگینی در تربیت نسل آینده دارند. مشارکت والدین با کادر آموزشی، همکاری در برنامه‌های مدرسه و کمک به ایجاد محیط آموزشی سالم از محورهای مورد تأکید رهبر انقلاب است. ایشان بر پیوند خانه و مدرسه و فعالیت مؤثر معلمان و مربیان برای تربیت نسل تراز انقلاب تأکید دارند.

۳. **فرهنگ‌سازی و ایجاد الگوی صحیح:** مشارکت تربیتی، فراتر از خانواده و مدرسه، به معنای شکل‌دهی فرهنگ عمومی سالم است. رسانه‌ها، هنرمندان و نهادهای فرهنگی با تولید محتوای سازنده و ترویج سبک زندگی اسلامی - ایرانی، محیطی امن و انگیزشی برای رشد فکری و اخلاقی نسل نو فراهم می‌کنند.

اندیشه قرآنی: آیه ۶ سوره تحریم بر مسئولیت مؤمنان در حفظ خود و خانواده از انحراف و عذاب الهی تأکید دارد: «قُلْ أَنْفُسُكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا...». این دستور، بنیان مشارکت تربیتی را در خانواده شکل می‌دهد. داستان لقمان حکیم و نصایح او به فرزندش نیز نمونه‌ای قرآنی از تربیت صحیح است.

در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، مشارکت تربیتی اساس همه عرصه‌های مشارکت مردمی است. جامعه‌ای که نسل خود را دینی، اخلاقی و مسئول‌پرور تربیت کند، در سایر حوزه‌های سیاست، اقتصاد و امنیت نیز موفق و پایدار خواهد بود.

در ادامه برای تبیین و تشریح هر یک از مقوله‌های فوق و ارائه نمونه‌های بیشتر از بیانات معظم‌له، تا آخرین داده‌های قابل دسترس در این مرحله از پژوهش، به همراه تطبیق با آیات و مفاهیم قرآنی، جدول شماره ۴ آورده شده است.

جدول شماره ۴) مقوله‌های مشارکت مردمی، توضیحات و نمونه‌ها

مقوله	توضیح مقوله و اهداف	نمونه بیانات رهبر انقلاب	تطبیق با آیات و مفاهیم قرآنی
-------	---------------------	--------------------------	------------------------------

مقوله	توضیح مقوله و اهداف	نمونه بیانات رهبر انقلاب	تطبیق با آیات و مفاهیم قرآنی
۱. مشارکت اجتماعی	تعریف: حضور و فعالیت مردم در بهبود وضعیت عمومی جامعه، حل مشکلات، افزایش همبستگی و تقویت سرمایه اجتماعی.	- در حوزه بازسازی و سازندگی: "شرکت در بازسازی کشور با پول و فکر، حضور مردم در صحنه نشان خواهد داد." (بیانات ۱۳۶۸/۷/۱۲) - "مردم ما بایستی در امر سازندگی هر چه بیشتر مشارکت کنند و بنده خودم در این زمینه از مردم و از مسئولین انتظار دارم." (بیانات ۱۳۶۸/۴/۲۰) - در حوزه امداد رسانی و خدمات اجتماعی: "کمک‌های مردمی در حوادث و بلایا بی‌نظیر است و این روحیه باید تقویت شود." (بیانات ۱۳۹۵/۱/۱)	آیه ۲ سوره مائده: "وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ..." این آیه بر لزوم همیاری در امور خیر و سازنده تأکید دارد که شامل تمامی فعالیت‌های اجتماعی، از بازسازی تا امداد رسانی می‌شود.
۲. مشارکت سیاسی	تعریف: حضور فعال و آگاهانه مردم در فرآیندهای تصمیم‌گیری سیاسی، از انتخابات تا حمایت از آرمان‌های انقلابی و نظارت بر مسئولان.	- در حوزه انتخابات و نقش آن در جمهوریت: "مردم باید این انتخابات را دست کم نگیرند... در فرستادن افراد صالح... احساس وظیفه نمایند." (بیانات ۱۳۶۹/۱۱/۳۰) - "شرکت در انتخابات یک واجب شرعی است." (بیانات ۱۳۷۰/۷/۲۵) - در حوزه مقابله با تهدیدات و حفظ وحدت: "توطئه‌های دشمن در ناامید کردن مردم از حضور در صحنه انتخابات، با هوشیاری مردم خنثی خواهد شد." (بیانات ۱۳۷۱/۵/۲۹) - در حوزه نظارت عمومی و مطالبه‌گری: "مردم باید در هر امری نظارت داشته باشند و مطالبه‌گر باشند." (بیانات ۱۳۷۵/۴/۲۹)	آیه ۳۸ سوره شوری: "وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ" انتخابات و تصمیم‌گیری‌های سیاسی جمعی، مصداق بارز مشورت و شورا در امور عمومی است. مفهوم "اولی الامر" (نساء: ۵۹): مشروعیت حکمران در گرو اطاعت و رضایت مردم است.
۳. مشارکت فرهنگی	تعریف: نقش‌آفرینی مردم در حفظ، ترویج و ارتقای ارزش‌های دینی، انقلابی و ملی، و همچنین تولید و مصرف محصولات فرهنگی متناسب با هویت اسلامی-ایرانی.	- در حوزه حفظ و ترویج ارزش‌ها: "فرهنگ انقلابی باید حفظ و ترویج شود." (بیانات ۱۳۷۲/۱/۱۸) - در حوزه عزاداری‌ها و مناسک دینی: "عزاداری حسینی مظهر مشارکت است. مردم با شور و شعور در این محافل حاضر می‌شوند." (بیانات ۱۳۷۱/۳/۲۲) - در حوزه مقابله با تهاجم فرهنگی: "مردم و جوانان باید خودشان افسران جنگ نرم باشند و در این عرصه مشارکت فعال داشته باشند." (بیانات ۱۳۹۱/۵/۲۲)	آیه ۱۶۴ سوره آل عمران: به نقش پیامبر در تعلیم و تزکیه جامعه اشاره دارد که الگویی برای مشارکت فرهنگی مردم در ارتقای معنویت و پیش جامعه است. آیه ۵ سوره ابراهیم: "وَذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ" مفهوم "امر به معروف و نهی از منکر": ترویج ارزش‌های اخلاقی و دینی، جلوگیری از ناهنجاری‌های فرهنگی، از مصادیق مشارکت فرهنگی است.
۴. مشارکت اقتصادی	تعریف: حضور و فعالیت مردم در تولید سرمایه‌گذاری، کارآفرینی و سایر فعالیت‌های اقتصادی با هدف تقویت بنیه اقتصادی کشور و تحقق استقلال اقتصادی.	- در حوزه تولید و خودکفایی: "باید مردم را وارد صحنه اقتصاد کنیم و کار را به مردم بسپاریم." (بیانات ۱۳۹۲/۱۱/۲۰) - در حوزه اقتصاد مقاومتی: "اقتصاد مقاومتی یعنی تکیه بر ظرفیت‌های داخلی و حضور مردم در صحنه." (بیانات ۱۳۹۳/۳/۱۴) - در حوزه حمایت از تولید داخلی: "حمایت از کالای ایرانی و تولید ملی، مشارکت مردم در تحقق اقتصاد مقاومتی است." (بیانات ۱۳۹۷/۱/۱)	مفهوم "کار و تلاش" و "رزق حلال": (سوره طه: ۱۳۱) و سایر آیات مرتبط با کسب حلال، که بر فعالیت اقتصادی سازنده تأکید دارند. مفهوم آیه ۲ سوره مائده: "وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ": همکاری در امور اقتصادی خیر مانند ایجاد تعاونی‌ها و سرمایه‌گذاری مولد. آیه ۷ سوره حشر می‌فرماید: "كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ". مشارکت مردم در اقتصاد، به تحقق توزیع عادلانه ثروت و کاهش نابرابری‌ها کمک می‌کند.

مقوله	توضیح مقوله و اهداف	نمونه بیانات رهبر انقلاب	تطبیق با آیات و مفاهیم قرآنی
۵. مشارکت امنیتی	تعریف: حضور آگاهانه و فعال مردم در تأمین امنیت ملی، محلی و فردی، و مقابله با تهدیدات داخلی و خارجی.	- در حوزه دفاع از کشور و بسیج مردمی: "امنیت کشور مرهون حضور مردم است و بسیج، بازوی اصلی این امنیت است." (بیانات ۴/۹/۱۳۸۸) "هر جا مردم وارد صحنه شدند، امنیت تأمین شد." (بیانات ۱۳۹۴/۷/۲۸)	آیه ۶۰ سوره انفال: "وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ..." این آیه بر آمادگی دفاعی و نظامی مسلمانان با مشارکت جمعی تأکید دارد.
		- در حوزه پیشگیری از جرائم و حفظ آرامش: "امنیت پایدار در کشور، با مشارکت آحاد مردم تحقق می‌یابد." (بیانات ۱۳۹۰/۴/۱۴) - در حوزه مقابله با جنگ نرم: "جنگ نرم دشمن را با حضور و بصیرت مردم می‌توان خنثی کرد." (بیانات ۱۳۹۲/۵/۷)	مفهوم "امر به معروف و نهی از منکر": جلوگیری از ناهنجاری‌ها و جرائم که به حفظ امنیت اجتماعی کمک می‌کند.
۶. مشارکت تربیتی	تعریف: نقش‌آفرینی همه‌جانبه مردم، نهادهای تربیتی و خانواده‌ها در پرورش نسل‌های آینده بر اساس ارزش‌های اسلامی و انقلابی.	- در حوزه نقش خانواده: "تربیت نسل جوان نیازمند مشارکت همه جانبه خانواده‌هاست." (بیانات ۲۱/۸/۱۳۹۳) "خانواده مرکز تربیت انسان است و نقش مادر در این زمینه بی‌بدیل است." (بیانات ۱۳۹۰/۵/۱۹) - در حوزه نقش مدارس و دانشگاه‌ها: "دانشگاه‌ها و مراکز علمی باید کانون تربیت و تهذیب باشند." (بیانات ۱۳۹۵/۶/۶) - در حوزه فرهنگ‌سازی عمومی: "رسانه‌ها و هنرمندان نقش مهمی در فرهنگ‌سازی و تربیت صحیح جامعه دارند." (بیانات ۱۳۹۴/۸/۱۲)	آیه ۶ سوره تحریم: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا..." این آیه بر مسئولیت خانواده در تربیت و حفظ اعضای خود از انحراف تأکید دارد.
			مفاهیم "تزکیه" و "تعلیم" در سوره آل عمران، آیه ۱۶۴: "يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ" که به نقش رهبران و مربیان در پرورش روحی و فکری جامعه اشاره دارند و مردم نیز در ادامه این مسیر نقش‌آفرین هستند.

۱، ۵، ۲. مؤلفه‌های کلیدی برای تقویت مشارکت مردمی

علاوه بر ابعاد مختلف مشارکت، بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) شامل مؤلفه‌های کلیدی است که زمینه‌ساز تقویت و نهادینه‌سازی مشارکت مردمی در حکمرانی دینی می‌شوند. این مؤلفه‌ها، راهکارهایی عملی و راهبردی برای افزایش کیفیت و کمیت حضور مردم در عرصه‌های مختلف را ارائه می‌دهند.

۱. **آگاهی‌بخشی و بصیرت‌افزایی:** رهبر انقلاب بصیرت را عامل اصلی خنثی‌سازی جنگ نرم و فتنه‌ها دانسته و بر تبیین شفاف مسائل برای مردم تأکید دارند (۱۳۸۸/۱۰/۱۹). رسانه‌ها، حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌ها باید نقش محوری در ارتقای شناخت مردم نسبت به مسائل داخلی و توطئه‌های دشمنان ایفا کنند تا حضور آنان آگاهانه و هدفمند باشد.

۲. **مسئولیت‌پذیری و احساس تکلیف:** ایشان مشارکت را وظیفه‌ای شرعی و ملی می‌دانند (۱۳۹۴/۰۳/۱۴) و معتقدند مردم باید نسبت به سرنوشت کشور مسئولیت دینی و اجتماعی داشته باشند. این ارزش با آموزش‌های اسلامی، یادآوری نقش مردم در انقلاب و بیان دستاوردها تقویت می‌شود.

۳. **وحدت و همدلی ملی:** وحدت کلمه رمز پیروزی و تداوم انقلاب است (۱۳۷۹/۰۳/۲۰). پرهیز از اختلاف و انسجام اقشار مختلف، ظرفیت‌ها را هم‌افزا کرده و مشارکت جمعی را پایدار می‌سازد.

۴. **اعتماد عمومی و شفافیت:** اعتماد مردم به نظام، بستر اصلی مشارکت است. رهبر انقلاب بر صداقت و مبارزه با فساد تأکید کرده‌اند (۱۳۹۶/۰۶/۰۷). پاسخگویی مسئولان و شفافیت فرآیندها به تقویت این اعتماد منجر می‌شود.

۵. **زیرساخت‌ها و تسهیل فرآیندها:** مشارکت فعال نیازمند زیرساخت‌های مناسب و ساده‌سازی مراحل اداری است. رهبر انقلاب بر هموارسازی راه مشارکت مردم در عرصه‌های مختلف تأکید دارند (۱۳۷۷/۰۳/۲۸).

۶. **عدالت و رفع تبعیض:** عدالت اجتماعی، انگیزه حضور مردم را افزایش می‌دهد. ایشان مبارزه با فقر، فساد و تبعیض را شرط تحقق عدالت دانسته‌اند (۱۳۸۳/۰۴/۰۷).

- پایه‌های قرآنی مؤلفه‌ها در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): قرآن بصیرت (نور: ۱)، وحدت (آل عمران: ۱۰۳)، عدالت (نساء: ۱۳۵) و صدق (توبه: ۱۱۹) را بنیادهای جامعه مؤمن معرفی می‌کند. آیه ۱۳۵ نساء بر قیام به عدالت حتی علیه منافع شخصی تأکید دارد، عدالت را عامل اعتماد عمومی و مشارکت می‌شناسد. آیه ۱۰۳ آل عمران فرمان به چنگ زدن به ریسمان الهی و پرهیز از تفرقه داده، وحدت را ضامن قدرت اجتماعی دانسته است.

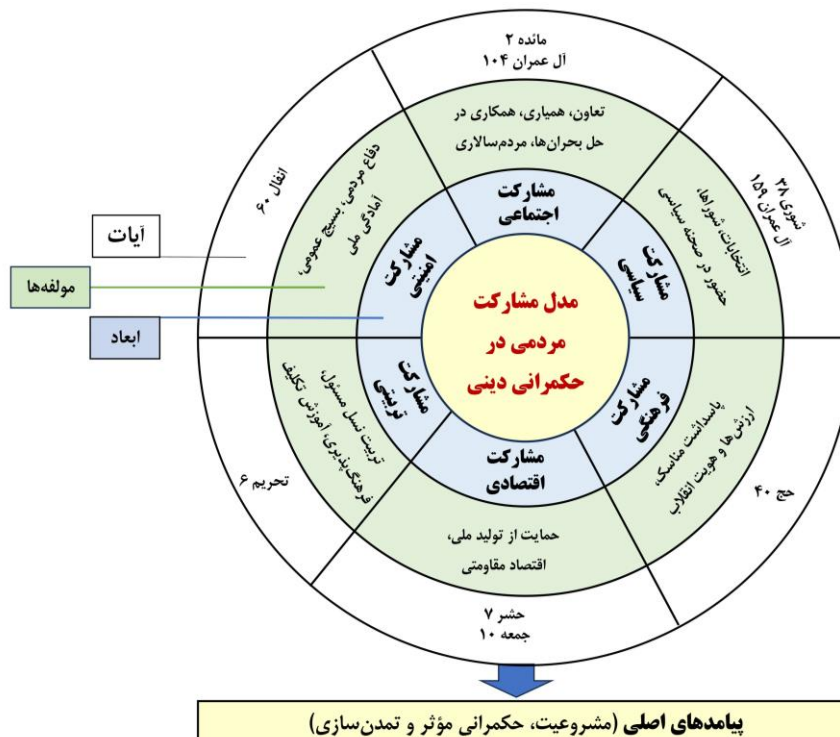
در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله)، مؤلفه‌های ارتقای مشارکت مردمی ریشه در آموزه‌های قرآنی دارند و هدف آنها ساخت جامعه‌ای پیشرفته، عادل و متحد است. این چارچوب نه تنها راهنمای مردم، بلکه نقشه‌راه سیاست‌گذاران برای تعمیق مشارکت در حکمرانی دینی محسوب می‌شود. مؤلفه‌های کلیدی تقویت مشارکت مردمی به همراه تطبیق با آیات قرآنی در جدول شماره ۵ تبیین شده است.

جدول شماره ۴) مؤلفه‌های کلیدی تقویت مشارکت مردمی

مؤلفه	بیانات / مصاحبه‌ها / پیام‌ها و ...	پایه‌های قرآنی
آگاهی‌بخشی و بصیرت‌افزایی	"بصیرت مردم عامل اصلی خنثی‌سازی فتنه‌هاست." (بیانات در دیدار با مردم قم، ۱۳۸۸/۱۰/۱۹).	"بصیرت" (نور: ۱)،
مسئولیت‌پذیری و احساس تکلیف	"حضور مردم در صحنه وظیفه شرعی و ملی است." (بیانات در حرم مطهر امام خمینی (ره)، ۱۳۹۴/۳/۱۴).	"مسئولیت‌پذیری" (مدثر: ۳۸)
وحدت و همدلی ملی	"وحدت کلمه، رمز پیروزی و تداوم انقلاب است." (بیانات در دیدار با مسئولین نظام، ۱۳۷۹/۳/۳۰).	"وحدت" (آل عمران: ۱۰۳)،
تقویت اعتماد عمومی و شفافیت	"مسئولین باید در گفتار و عمل خود صادق باشند تا اعتماد مردم جلب شود." (بیانات در دیدار با هیئت دولت، ۱۳۹۶/۶/۷).	"امانت‌داری" و "صدق" (توبه: ۱۱۹)
ایجاد زیرساخت‌ها و تسهیل فرآیندها	"باید راه مشارکت مردم را هموار کرد." (بیانات در دیدار با کارگزاران نظام، ۱۳۷۷/۳/۲۸).	"ایجاد زیرساخت‌ها" (آل عمران: ۱۰۳)
عدالت و رفع تبعیض	"مبارزه با فقر و تبعیض، شرط اصلی تحقق عدالت اجتماعی است." (بیانات در دیدار با مسئولان قضایی، ۱۳۸۳/۴/۷).	"عدالت" (نساء: ۱۳۵)

۱,۵,۳. مدل مفهومی مشارکت مردمی در حکمرانی دینی بر اساس اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

با توجه به ابعاد و مؤلفه‌های استخراج شده از بیانات و رهنمودهای امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) و تطبیق آن‌ها با آموزه‌های قرآنی، می‌توان یک الگوی مفهومی جامع برای مشارکت مردمی در حکمرانی دینی ارائه داد. این الگو، نشان‌دهنده روابط پویا و متقابل بین سه بخش اصلی مبانی، مؤلفه‌ها (عوامل تقویت‌کننده) و ابعاد مشارکت (زمینه‌های بروز) می‌باشد که در شکل ۱، ارائه شده است.

شکل (۱) الگوی مفهومی مشارکت مردمی در حکمرانی دینی مبتنی بر اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

الگوی فوق تصویری بهینه و کامل از رابطه مفهومی و مصداقی «مشارکت مردمی»، ابعاد شش‌گانه، شاخص‌های عینی و ریشه‌های قرآنی حاکم بر آن در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) ارائه می‌دهد. پشتوانه قرآنی مؤلفه‌ها نه فقط برای مشروعیت‌سازی بلکه برای فرهنگ‌سازی و انگیزش اجتماعی خواهد بود. ورود مؤلفه‌های تربیتی و امنیتی -علاوه بر ابعاد معمول مشارکت- جایگاه مدل را از پژوهش‌های رایج متمایز می‌کند. این مدل مفهومی، چارچوبی جامع و بومی از مشارکت مردمی در حکمرانی دینی ارائه می‌دهد که می‌تواند مبنای سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها برای تقویت هرچه بیشتر این رکن اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران قرار گیرد.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۶/۱. نتایج:

این پژوهش با هدف تبیین ابعاد و مؤلفه‌های مشارکت مردمی در حکمرانی دینی با تأکید بر اندیشه‌های قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) انجام گرفت. نتایج تحلیل مضمون بیانات و رهنمودهای ایشان نشان داد که مشارکت مردمی در اندیشه قرآنی رهبر معظم انقلاب، جایگاهی راهبردی و الهی دارد؛ نه صرفاً یک ابزار مدیریتی، بلکه تکلیفی شرعی و عامل پایداری، مشروعیت و کارآمدی نظام اسلامی است. نتایج پژوهش بیانگر آن است که مشارکت، منحصر به بعد سیاسی نیست و در شش عرصه سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، امنیتی و تربیتی بروز می‌یابد. این گستردگی از نگاه جامع امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به نقش مردم در همه شئون جامعه حکایت دارد. مبانی مشارکت در اندیشه قرآنی ایشان بر آیاتی چون «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى»، «شُورًا»، «عَدْلًا» و «تَزَكِيَةً» استوار است و آن را به وظیفه‌ای الهی تبدیل می‌کند.

از مهم‌ترین مؤلفه‌های تقویت مشارکت می‌توان به آگاهی‌بخشی، مسئولیت‌پذیری، وحدت و همدلی ملی، اعتماد عمومی، زیرساخت‌های حمایتی و عدالت‌محوری اشاره کرد. این عناصر نشان می‌دهند مشارکت نیازمند بستر فرهنگی و نهادی است.

تحلیل آماری ابعاد مشارکت حاکی است که عرصه‌های سیاسی (۵۱٪) و اجتماعی (۳۶٪) بیشترین سهم را دارند، زیرا مشارکت در این حوزه‌ها مستقیماً با حفظ مشروعیت، انسجام و مقاومت ملی پیوند دارد و آثار آن سریع‌تر در ثبات نظام تجلی می‌یابد. در مقابل، مشارکت‌های اقتصادی (۳٪)، امنیتی (۴٪) و تربیتی (۲٪) نقش پشتیبان و بلندمدت دارند که بیشتر در چارچوب برنامه‌های نهادهای رسمی تحقق می‌یابند. بر این اساس، غلبه مشارکت سیاسی و اجتماعی بازتاب اولویت این دو بعد در تقویت اقتدار، پایداری و انسجام نظام اسلامی در منظومه اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای است.

در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مردم زیربنای حقیقی حکمرانی دینی‌اند؛ حضور آنان نه امتیازی مدنی بلکه تحقق رسالت الهی در جامعه‌سازی اسلامی است. مردم در نگاه ایشان، منبع مشروعیت، شریک در اداره امور، حافظ استقلال و صاحبان واقعی انقلاب‌اند. این حضور، آگاهانه و مسئولانه است و در تمامی عرصه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، امنیتی و تربیتی جلوه دارد. بر اساس آموزه‌های قرآنی، مشارکت مردم دو بعد اساسی دارد: نخست، **تکلیف دینی و مسئولیت اجتماعی** که در تحقق «تعاونوا علی البرِّ و التقوی» و «امر به معروف جمعی» نمود دارد، و دوم، **ضمانت عدالت و نفی استبداد** که از آموزه «عدلوا هو أقرب للتقوی» الهام می‌گیرد. از این‌رو، مردم در نظام اسلامی علاوه بر نقش حمایتی، مأمور به نظارت و مطالبه عدالت‌اند؛ به تعبیر امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، نظام دینی بدون مردم پوسته‌ای بی‌محتوا خواهد بود.

مکانیسم‌های تحقق مشارکت مردم در نظام جمهوری اسلامی شامل **انتخابات و شوراهای** به استناد «وَأْمُرْهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ»، **تشکل‌ها و سمن‌ها** برای تقویت سرمایه اجتماعی، **بسترهای مطالبه‌گری و شفافیت** جهت پاسخ‌گویی مسئولان، **فرهنگ‌سازی از طریق رسانه، آموزش و مسجد** برای نهادینه‌سازی روح مشارکت، و **بسیج مردمی در بحران‌ها** با الهام از آیه «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» است. مشارکت مردمی بر سه پایه مشروعیت، پایداری و کارآمدی نظام اثر می‌گذارد: نخست، پایه مشروعیت را استوار کرده و سرمایه اجتماعی را افزایش می‌دهد؛ دوم، با همبستگی ملی، تاب‌آوری جامعه را در برابر تهدیدات تقویت می‌کند؛ و سوم، با نظارت عمومی، توزیع عادلانه قدرت و افزایش بهره‌وری در حل مسائل ملی را ممکن می‌سازد. در نهایت، حضور فعال مردم مظهر اقتدار و تمدن‌سازی نوین اسلامی است که امام خامنه‌ای در «بیانیه گام دوم انقلاب» بر آن تأکید دارند.

۶/۲. پیشنهادها:

در پرتو یافته‌های پژوهش، مجموعه‌ای از راهکارها و پیشنهادهای سیاست‌گذاری و اجرایی برای ارتقای مشارکت مردمی در حکمرانی دینی بر اساس اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) ارائه می‌شود. در سطح کلان، نخست **ضرورت تبیین جایگاه مردم در حکمرانی دینی** مطرح است؛ قوای سه‌گانه و نهادهای فرهنگی باید با تکیه بر مبانی قرآنی و ولایی، حضور مردم را به‌عنوان پشتوانه مشروعیت و اقتدار نظام تبیین کنند. **نهادینه‌سازی فرهنگ مسئولیت‌پذیری** از طریق آموزش و رسانه، مشارکت را به عنوان «تکلیف الهی» در وجدان جمعی جای دهد. همچنین، **اعتماد عمومی** با شفافیت، عدالت و مبارزه با فساد باید بازسازی شود، چراکه سرمایه اجتماعی بدون صداقت حاکمیتی شکل نمی‌گیرد. از سوی دیگر، **اصلاح مقررات و تسهیل فرآیندها** شرط تحقق مشارکت مؤثر در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. تأکید بر **سرمایه‌گذاری بر سرمایه اجتماعی** از طریق حمایت از گروه‌های جهادی، تعاونی‌ها و نهادهای مردمی، زمینه‌ساز خودباوری ملی است. محور مهم دیگر، **عدالت‌محوری در توسعه و کاهش نابرابری‌ها** است که موجب افزایش امید اجتماعی و احساس تعلق ملی می‌شود. افزون بر این، **توجه به مشارکت تربیتی** و پرورش نسل متعهد و مشارکت‌جو با محوریت خانواده، آموزش و رسانه، از ارکان پایداری نظام تلقی می‌شود.

در سطح اجرایی، اقداماتی نظیر **ایجاد بسترهای دیجیتال مشارکت** برای دریافت دیدگاه‌های عمومی در سیاست‌گذاری و خدمات، **تقویت شوراهای محلی** با افزایش اختیارات، و **برپایی کمیته‌های آگاهی‌بخشی و آموزشی** نقشی راهگشا دارد. همچنین، **حمایت از کارآفرینی و تولید ملی** با تسهیلات اقتصادی، ارتقای ارتباط مستقیم مسئولان با مردم از طریق سامانه‌ها و دیدارهای عمومی، و **بهره‌گیری از ظرفیت**

هنری و رسانه‌ای برای بازنمایی الگوهای موفق مشارکت، از گام‌های ضروری محسوب می‌شود. در پایان، حمایت از گروه‌های جهادی، خیریه‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد به عنوان بازوی میدانی مشارکت مردمی، محور استمرار روح تعاون و همبستگی ملی در نظام اسلامی است.

کتابنامه

- قرآن کریم. ترجمه مکارم شیرازی و الهی قمشه‌ای.
- ۱. خامنه‌ای، سیدعلی. بیانات مقام معظم رهبری. (بی‌تا). آرشیو کامل بیانات موجود در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی). <https://farsi.khamenei.ir/>
- ۲. بشرویه، حسین. (۱۳۸۰). درس‌های دموکراسی برای همه. تهران: انتشارات نگاه معاصر.
- ۳. دهخدا، ع.ا. (۱۳۷۲ ه.ش.). لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
- ۴. سبزواری، م.ه. (بی‌تا). شرح منظومه. قم: مطبعه مکتبه المصطفی.
- ۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۳ ه.ق.). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: علمی.
- ۶. یوسفی، احمدعلی و جلالی، عبدالله. (۱۴۰۲). بیانیه گام دوم؛ اقتصاد و رسانه مردم‌محور. تهران، دین و رسانه.
- ۷. طالبی، مصطفی و عفتی، محمد. (۱۳۹۶). برنامه‌ریزی مشارکتی. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- ۸. معین، محمد. (۱۳۶۲). فرهنگ معین (جلد ۱). تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ۹. ملک‌زاده، محمد شریف (۱۳۸۴)، مدیریت مشارکتی، دانشگاه آزاد اسلامی قزوین، چاپ اول.
- ۱۰. آب نیکی، حسن. (۱۳۹۶). بررسی مشارکت سیاسی در میان طبقه متوسط جامعه ایران. دو فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش سیاست نظری، ۲۱، ۵۷-۸۳.
- ۱۱. آریان‌پور، محمد، اباذری، مرتضی و بهرامی قصرچمی، خلیل. (۱۴۰۲). بررسی چالش‌ها و راهکارهای مشارکت سیاسی آگاهانه در نظام انتخاباتی جمهوری اسلامی ایران. سیاست پژوهی ایرانی (سپهر سیاست سابق)، ۱۰۹-۱۳۰. (DOI): [10.22034/sej.2022.1945240.1399](https://doi.org/10.22034/sej.2022.1945240.1399)
- ۱۲. اسماعیل پور، توحید. نظریان مفید، محمدتقی. شیخی، سینا. نوده‌فراهانی، اسماعیل. عبدالحسین‌زاده، محمد. کریمی‌فرد، حسن. ناصری‌جزه، محمود و عبدالملکی، مهدی. (۱۴۰۲). درآمدی بر منشور حکمرانی مردمی. ماهنامه گزارش‌های کارشناسی مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۳۱(۳)، (۱۸۹۵۶).
- ۱۳. دبیرنیا، علیرضا و شیبانی، عادل. (۱۳۹۹). نماینده‌گرایی، نظام نمایندگی پویا و ظرفیت‌های قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. مجلس و راهبرد، ۲۷(۱۰۲)، ۷۳-۹۲.
- ۱۴. سلطان‌محمدی، حسین. (۱۳۹۸). پاسخ‌گویی و حکمرانی مطلوب در حکومت دینی. فصلنامه علمی - پژوهشی حکومت اسلامی، ۲۴(۴)، ۵۷-۷۸.
- ۱۵. کشتکار، مهران، و حاتمی، حمیدرضا. (۱۳۹۴). الگوی مفهومی مشارکت سازمان یافته مردمی برای تحقق استحکام ساخت درونی قدرت نظام. مطالعات راهبردی بسیج، ۱۸(۶۹)، ۳۹-۶۷. <https://sid.ir/paper/fa51681-SID>
- ۱۶. فتحی، یوسف. (۱۳۹۸). نقش مردم در سیاست، مبانی و پیامدهای آن در اندیشه سیاسی امام خمینی. پژوهشنامه انقلاب اسلامی، ۹(۳۱)، ۷۹-۹۵. doi: ۲۰۱۹, ۱۸۰۵۴, ۲۶۲۸/rjir.۱۰, ۲۲۰۸۴
- ۱۷. عبدالمحمد سقا، امین و طاهری، علی. (۱۴۰۳). موانع مشارکت مردم در امور عمومی و بیان راهکارهای ارتقای آن برای گسترش مشارکت همگانی در راستای سیاست‌های کلی برنامه چهارم توسعه. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۱۲(۴۷)، ۶۸۶-۷۲۰. doi: ۲۰۲۴, ۴۲۳۲۰۴, ۲۶۵۲/jmsp.۱۰, ۳۰۵۰۷
- ۱۸. عقیلی، سید وحید و باستی، حمدالله. (۱۳۸۸). موانع مشارکت اجتماعی و راه‌های تقویت آن در رادیو. پژوهش‌های ارتباطی، ۱۷(۶۴)، ۱۳۳-۱۵۷.
- ۱۹. عنبرمو، منصور. (۱۴۰۰). بررسی الگوی حکمرانی مطلوب اسلامی در اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، دومین همایش ملی بازنمایی گفتمان انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانیه گام دوم، تهران، <https://civilica.com/doc/1339058>
- ۲۰. فیض‌مندیان، پریسا. (۱۳۹۶). فرهنگ و توسعه مشارکت مردمی. فصلنامه علمی - تخصصی روانشناسی، علوم اجتماعی و علوم تربیتی ۱ (۳). صص ۱۱۲-۱۰۰.

۲۱. نوریان، احسان ، گلیپایگانی، حسن و بهشتی نیا، ادريس . (۱۴۰۲). رویکردهای جمهوری اسلامی ایران به مشارکت سیاسی به عنوان زیربنای مشروعیت سیاسی با تاکید بر نقش احزاب و تبیین ابعاد ژئوپلیتیک آن. فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)، ۱۳(۵۱)، ۵۶۰-۵۷۲. doi: ۲۰۲۴,۲۷۸۹۲۰,۳۰۲۱/jgeoq.۱۰,۲۲۰۳۴
۲۲. محمودی، ابوالقاسم. حبیبی، علی و جمراسی، داوود. (۱۴۰۱). نقش مشارکت مردم در تحول حکمرانی. فصلنامه علمی حکمرانی متعالی، ۲(۴)، ۳۱-۴۶.
۲۳. نیازی، محسن (۱۳۸۵). تبیین مشارکت اجتماعی شهروندان کاشان. فصلنامه کاشان شناخت. شماره ۲، صص ۱۴۷-۱۲۷.
۲۴. موسوی جشنی، صدرالدین , بختیاری، علی اکبر و کشاورز شکری، عباس . (۱۴۰۲). الگوی مردم سالاری دینی به مثابه شیوه زیست مبتنی بر دیدگاه آیت الله خامنه ای. پژوهش های سیاست اسلامی، ۱۱(۲۳)، ۷۰-۹۵. doi: ۲۰۲۴,۱۸۴۵۹۲/ipr.۱۰,۲۲۰۳۴

25. Dahl, R. A. (1989). Democracy and its critics (p. 22). Yale University Press.

26. Arnstein, Sherry (1969) A Ladder of Citizen Participation, AIP Journal, 216-224.

Explaining the Dimensions and Components of Popular Participation in Religious Governance with an Emphasis on the Quranic Thoughts of Imam Khamenei (May Allah protect him)

Corresponding Author: Alireza Rajabi

Field of Study: Doctorate in Educational Management

Email: Rajabia^Δ@yahoo.com

Abstract

The issue of public participation in governance from the perspective of the Quranic thoughts of Imam Khamenei (may Allah protect him) is considered as a fundamental pillar of the stability and development of the Islamic system. By posing the question, “What are the dimensions and components of public participation in governance based on the Quranic thoughts of Imam Khamenei (may Allah protect him)?” , the present study has conceptually explained and extracted practical foundations of participation and qualitatively analyzed the contents of the statements and messages of the Supreme Leader of the Revolution. The main goal is to identify and explain the mechanisms for strengthening public participation in the social, political, cultural, security, economic and educational fields and the capacities that strengthen this participation from the perspective of the Quran and the statements of the Supreme Leader. The research method was qualitative and based on the content analysis of data extracted from the statements and messages of the Supreme Leader of the Revolution over the past three decades and their coding. The findings showed that popular participation, both in the field of social reconstruction and construction and in the political arena (such as elections), has been considered a religious duty, a means of preserving the country's independence, an insurer of the Islamic Revolution, and a factor of national excellence, and its strengthening depends on education, creating infrastructure, and institutionalizing a culture of responsibility. The research provides suggestions for implementation mechanisms and removing obstacles, and finally points out limitations such as focusing on qualitative data and the lack of field surveys.

Keywords: Popular participation, governance, Quranic thought, Imam Khamenei (may Allah protect him), content analysis